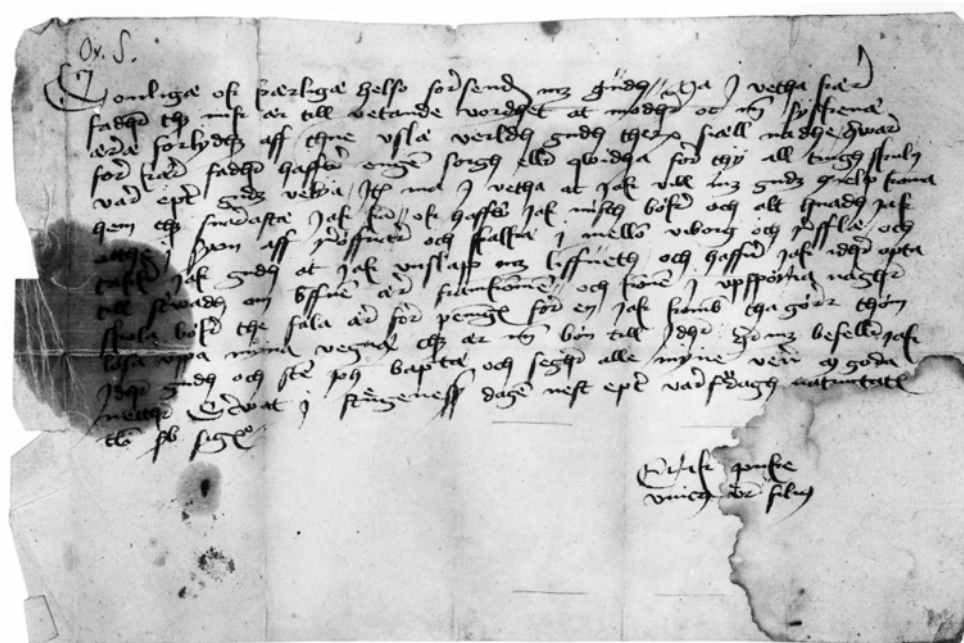

Ingemund Puke i Rösten – en medeltidsbonde

Evert Melefors

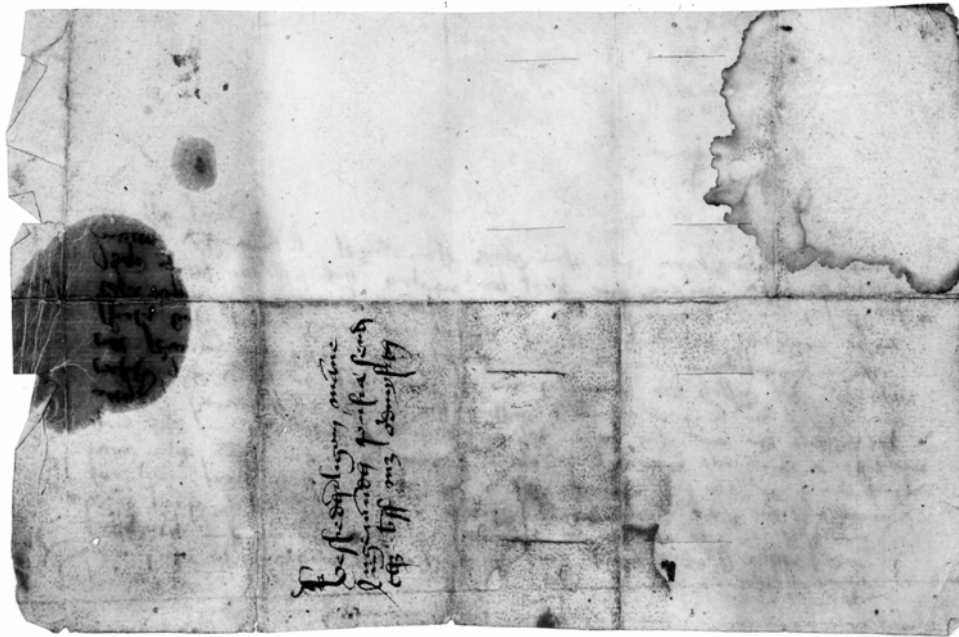
Ingemund Puke i Rösten – en medeltidsbonde

Följande brev är odaterat, men har troligen skrivits och avsänts på tidighösten något av åren på 1480-talet. Det ingår nu i Riksarkivets serie av odaterade pappersbrev som nr 63. Brevskrivaren är en studerad man, troligen knuten till kyrkan i någon form. Mottagaren är en åldrig fader, Ingemund Puke, bosatt på gården Rösten i Grebo socken i Östergötland.

Sonligæ ok kærligæ helso foresendes medh gudh Ma J vetha kære fadher thet mik ær till vetande vordhet at modher ok myn syskenæ ærræ forlydhne aff theme vslæ verldh gudh theres siæll nadhe hwarefore kære fadher haffwer engen sorgh eller qwidha fore thy all tingh skulj vare epter gudz velya / Jtem ma J vetha at jak vill medh gudz hielp koma hem thet snarrastæ Jak kan // ok haffwer jak misth bøker och alt huadh jak atthe j syon aff røffuare och skalkæ j mellom viborg och refflæ och takker jak gudh at jak vnslapp medh liffueth och haffuer jak idher opta att scriwadh om breffuen ære framkommen och kommen j vpspøria naghre skola bøker the fala ære fore peminge fore en jak komber tha gører thøm løsa vppa myna vegnæ thet ær myn bøn till Jdher Hermedh befeller jak Jdher gudh och sancte johannes baptistæ och segher alla myne vener m goda netther Scriwat j strengeness dagen nest epter varefrvdagh natiuitatis

Meo sub signeto
Erik puke
vnicus vester filius

På utsidan:

Beskedherligom mamme
Jngemunth pukæ sendes thette breff ødmykth

Översättning:

Jag sänder Er min sonliga och kärliga hälsning med gud. I må veta, käre fader, att jag har fått kännedom om att min moder och mina syskon har lämnat denna usla värld – gud nåde deras själar. Käre fader, hav dock ingen sorg eller kvidan, ty allting må ske efter guds vilja. Likaså må I veta att jag vill komma hem med det snaraste jag kan. Jag har mist böcker och allt vad jag ägde i sjön genom rövare och skalkar mellan Viborg och Reval och jag tackar gud att jag undslapp med livet. Jag har ofta skrivit till Er, om breven är framkomna. Kan I uppsörja några skolböcker som äro till salu för pengar innan jag kommer, lös då in dem för min räkning, det ber jag Er om. Härmed anbefaller jag Er åt gud och Sankt Johannes Döparen och säger alla mina vänner 1000 goda nätter. Skrivet i Strängnäs dagen näst efter Vårfrudag Nativitatis (den 9 sept.)

Under mitt signet
Erik Puke
Er ende son

På utsidan:

Till den beskedlige mannen Ingemund Puke sändes detta brev ödmjukt

Detta högst personliga brev ingår i en serie dokument, som ingått i ett medeltida gårdsarkiv, tillhörigt adressaten "den beskedlige mannen" Ingemund Puke. Han är en östgötsk storbonde, som vi kan lära känna bättre än vad som annars är möjligt för 1400-tals människor av hans stånd. Detta tack vare att breven i hans arkiv har kommit att bevaras åt eftervärlden genom att de kommit till slottsarkivet på Tidö och därifrån till Svenska riksarkivet.¹

Det rör sig inalles om ett 25-tal brev av skiftande karaktär. Genom dem kan glimtar ur hans yttre liv läggas samman till ett mönster, med detaljer som går utöver det vanliga. Ingemund Puke är arvtagare till besuttna bönder inom Bankekinds härad, där hans liv tycks ha förflutit. Hans farfar heter Peter Puke² och nämns första gången 1382 15/10 såsom boende i Källtorp i Åtvids socken, Bankekinds härad, då han köper ett kvarnställe. Ytterligare två gånger, 1387 och 1397, uppträder han som fasteman och nämndeman i häradet. Ingemunds fader heter Erik och är känd från två tillfällen, första gången 1409 12/6, då han köper jord i Örsäter i Åtvids socken och andra gången 1430 10/2, då arvsskifte förrättas efter hans hustru Gunhild i samma Örsäter.

I den senare handlingen nämns Ingemunds namn första gången och vi får samtidigt den första lite mera personliga glimten av hans familj. Sju män med kyrkoprästen Olaf Vastason i Vårdsberg i spetsen skiftar moderns kvarlåtenskap. Hon anges som Erik Pukes hustru, men utan farsnamn, något som antyder att hon hört hemma i bondeklassen. Vid fördelningen av hennes personliga lösöre nämns Ingemund först. Detta bör betyda att han är äldst bland kvarlevande syskon. På hans lott faller ett gammalt gråskinnsfoder och en kista, som värderas till fyra mark. Hans syster Cristina, som anges som hustru till en Håkan Klockare, får en kappa värd tre mark och Magnus' barn i Mossänder, i Örtomta socken, av allt att döma arvingar till en avliden son, får en klädeskjortel, en kappa och ett gammalt får, som skall överlämnas till dem av Håkan Klockare, allt värderat till tre mark. Sin efterlevande make Erik ger hon en stor gammal kittel, allt annat som var deras av koppar och kärl, en gammal bolster, en söndrig gryta, en söndrig mässingskittel, en tvåstops tennkanna, en ko samt en häst värderad till nio marker i gutniskt tal. I dokumentet tillerkänns dessutom Gunhilds dotter Ingrid, som bor i Västergötland, en häst som hon blivit lovad, när hon senast var hemma hos Erik och Gunhild. Det rör sig kanske om en halvsyster till Ingemund och Cristina.

¹ Se Hans Gillingstam, Ätten Siöblads medeltida släktförbindelser och äldsta historia, s. 62. De brev som hör till Ingemund Pukes arkiv är märkta "Ox.S.". Orsaken till att breven har bevarats samlade har av allt att döma att göra med gården Röstens senare öden och senare ägares strävan att vidga säteribildningen omkring Herrsäter i grannsocknen Värna. Konturerna i denna process antyds i J.A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523-1630, 3:2, s. 984. Förloppet torde vara möjligt att rekonstruera, men ligger utanför ramen för detta arbete.

² Namnet *Puke* bärs av medlemmar av den s.k. Rossviks-ätten under samma tid, bl.a. en Erik Nilsson Puke, som inte skall förväxlas med Ingemunds fader, se Gillingstam ovan i not a.st. Något påvisbart förhållande mellan Rossviks-ätten och de här aktuella bärarna av namnet *Puke* tycks inte existera. (Se Gillingstam, ovan a. st.) Ordet *puke* betyder under medeltiden 'djävul', vilket dock knappast kan ha varit negativt för "Pukar" av i varje fall senare generationer. Toleransen för binamn av detta slag tycks ha varit stor under medeltiden.

Den 3 maj samma år 1430 möter vi Ingemund Puke i en mera officiell roll. Han uppträder då på häradets gamla tingsplats Ryzlo såsom fasteman, när Svinstads kyrka byter till sig två häradshagar i Grebo socken mot kyrkans ägodel i själva tingsplatsen Ryzlo. Ingemund nämns här som en i raden av 12 bönder med sitt binamn *Puke*, men utan gårdsangivelse. Sannolikt bor han vid denna tid kvar i Örsäter och bör vara en myndig man. Ytterligare en gång under 1430, den 30/9, nämns han som fasteman på tingsstället, denna gång vid ett jordköp i "Grebbothorpe", dvs. gården Torpa i Grebo socken. Några år senare, 1434 20/ 12, får vi en ny glimt av Ingemund. Nu figurerar han som mottagare av diverse lösöre, tre mässingsbetsel, ett tvättfat (mullög), en ljusstake, två yxor och två navare, som en Gunnar Bosson lämnat efter sig hos prosten vid Linköpings domkyrka Olaf Pauli, vilken senare står som utfärdare av brevet. Prosten utfäster sig att hålla åminnelsefest med 12 präster och 12 ljus, en vigilia samt att föda 12 fattiga en måltid. Vilken relation Ingemund kan ha haft till den avlidne Gunnar Bosson är oklart, men sannolikt har de båda varit besläktade.

1436 den 13 juni får vi kunskap om det första kända i en lång rad jordförvärv som Ingemund Puke gör. I ett på häradstingsplatsen Ryzla utfärdat brev kungörs att han för länge sedan av Pedher Magnusson i Örsäter köpt dennes ägodel i denna by och att han nu köper ytterligare jord av honom i en äng som kallas *Horsåker*, belägen i Örsäter.

Den 12 juli samma år deltar han som vittne om ägoförhållanden i Björserums by i Åtvids sn. Dokumentet är daterat på platsen och utfärdare är kyrkoprästen Olaf Vastason, som nu är präst i Åtvid. Det går inte att avgöra om Ingemund är befreundad med någon av kontrahenterna; troligtvis grundar sig hans medverkan som vittne på egen kännedom om förhållandena inom hans hemsocken Åtvid.

Från 1448 finns inte mindre än tre olika dokument, som ger viktiga glimtar ur Ingemunds liv. Den 9 juni köper han flera olika jordlotter inom Grebo socken. Utfärdare av salubrevet är en Magnus Toresson, men denne uppträder som ombud för sin brorsdotter Gyrild Jonsdotter, som överlåter den del hon ärvt efter sin far Jan Toresson i "Sonatorp", en gård som nu inte säkert kan lokaliseras, men som av allt att döma skall sökas inom Grebo socken, med all sannolikhet gränsande till gården Rösten.³ Till en jordförsäljning av detta slag skulle enligt landskapslagen nära släktingar samtycka och i detta fall nämns en Hakon Ingasson i Bestorp, i Åtvids socken, och en Olaf i Målbäck, i Grebo socken. De jordlotter i Grebo som Gyrild säljer till Ingemund är följande: 10 1/12 stängerjord i "Sonatorp" (se ovan), 4 stänger jord i Rösten, 4 alnar jord i Melskog, 1 stång i "Hulu", 9 alnar i Baskebo, 3 alnar i "Öbo mo", 5 stänger jord i "Skrivare vaden"; vidare 2 flator i Björntorpa äng, 2 stänger jord i Björntorp och 1 teg i Björntorpsvaden som är 4 stänger bred och 2 flator i samma vad, likaså 3 stänger i Golvsäter både det som Jan Toresson ägde där och de 3 alnar i Björntorp för vilka Jan Toresson gav sin ägodel i Tor(e)storp samt för 1 aln i Rösten.

Det omfångsrika och detaljerade köpebrevet beseglas i vederbörlig ordning av Sten Bese i Herrsäter (Bese-ätten), Hakon Jönsson i Väma (sparre), båda adelsmän, och av en Ingevald Djäken, som i andra sammanhang uppträder både som biskopens tjänare och rådman i Linköping. Dokumentet är daterat i Linköping. Den 20 november utfärdar underhärads hövdingen Hakon Jönsson, väl densamme som beseglade köpebrevet, fastebrev för Ingemunds jordköp. Nu anges Ingemund för första gången såsom boende i Rösten. Av brevet framgår att Ingemund, utöver de i köpebrevet

³ Denna gård "Sunatorpe, Sonathorpe" nämns 1406 och 1410 (SD I s. 520 resp. 2 s. 255) samt "Sonætorpe" 1430 30/9 RAp or.

nämnda posterna, även får fasta på 3 alnar jord i den till Rosten gränsande gården Golvsäter, som den i salubrevet nämnde fränden Olaf i Målbäck sålt på sin hustru Kättilögs vägnar, och på 2 stänger jord i en annan granngård, Melskog, som Inge Klemittsson resp. Hakon i Stäcke sålt honom var för sig. Fastebrevet med 12 olika fastemän uppräknade är vederbörligen utställt på "Ryzlo ting" i Bankekinds härad.

Det förefaller som om Ingemund Puke velat samla jord i och runt om det dåtida Rosten – säkert en medveten strävan efter ett samlat jordinnehav, som av allt att döma lett till att han bosatt sig där. Det rör sig om ett omfattande jordförvärv; en stång motsvarar 6 alnar a 6 dm av en bytomts bredd. 1456 24/11 (eller 1/12) kompletterar han dessutom sitt jordinnehav i och runt Rosten med 3 alnar jord i grannbyn Melskog, där säljaren är samme Håkan i Stäcke som förut sålt honom två stänger där.

Att hans ärvda jord emellertid inte är belägen i Grebo socken får vi en fingervisning om i det tredje dokumentet från 1448, som är utfärdat på häradstinget den 24 juli. Det är häradshövdingen Hakon Jönsson (sparre), som med hjälp av vittnen och nämnd fastställer att en tredjedel av Tranebo i Åtvids socken är Ingemunds rätta fäderne, något som tydligt varit omtvistat. Det nämns att både "fogden" och "länsmannen" är närvarande vid förrättningen.

När Ingemund framträder nästa gång, den 3 maj 1451, står det klart att han blivit bofast i Grebo socken. Han kallas nämligen kyrkovård vid Grebo i ett brev, i vilket en Albrekt Guldsmid, borgare i Söderköping, bemyndigar honom att såsom hans ombud svara för sex kor, som Grebo kyrka anges vara skyldig honom. Ett år senare, 1452 18/4, görs affären med Grebo sockenmän och de sex korna upp och Ingemund nämns även här som Albrekt Guldsmids ombud.

1457 den 4 maj köper han av en Olof Soneson i Ö. Hargs sn jord i Överstad i Askeby socken och dessutom jord i Orlunda i Skeda socken, denna gång på betydligt avstånd från Rosten. Brevet är utställt i "Ryzla" med Sten Bese, Hakon Jönsson och Olof Vasteson som sigillanter.

I några brev från 1458, ett från den 16/1(?) och den 26/7 (bevarade i två varianter) får vi kunskap om Ingemunds hustrus härstamning från Odensvi socken i Småland. Hennes namn får vi inte veta i dessa brev, som rör arvsfördelningen mellan henne och hennes syskon efter fadern, Ingolf i Öja och dennes tre söner, som alla uppges vara döda. Arvsuppgörelsen rör diverse gods i Odensvi och angränsande socknar. Hon företräds på sedvanligt medeltida sätt av sin make Ingemund. I ett betydligt senare brev, från 1486 18/6, får vi emellertid veta att hon hette Cristine, alltså Cristine Ingolfsdotter från Öja i Odensvi socken. Ingemund och Cristine får vid en slutlig uppgörelse, föregången av en tvist, dela hennes faders olika gods med en Johan Basse och hans syskon. De exakta relationerna mellan kontrahenterna i breven är en smula oklara, men klart är att Ingemund och hans hustru Cristine blir arvtagare till diverse jord inom N. Tjusts härad, mest i Odensvi socken, i Småland.

1459 utan dag och ort kungörs att Ingemund, av Branwidh i Norrby i Grebo socken, köpt all hans ägodel i Kattorp, en gård som gränsar till Rosten. Hans strävan att vidga sitt jordinnehav runt Rosten fortsätter. 1462 30/11 erhåller han på häradstinget fasta på detta sitt jordköp.

Nästa dokument i den bevarade Pukebrevssviten är märkligt. Det är daterat Rosten den 25/1 1460 och visar, att Ingemund denna dag har gästats av ingen mindre än hövitsmannen på Stegeborg,

riksrådet, riddaren, Engelbrektsmannen m.m. Ærengisl Nilsson (Hammersta-ätten).⁴ Det korta brevet har som budskap, att Æringisl "saa lenge som jech haffuer Stekeborg" garanterar Ingemund rätt att jaga "raa oc annen diwr oppa sinne egne mark oc skogh", dvs. rådjur och andra djur på sin egen mark och skog. Garantin sigilleras av utställaren tillsammans med en Joakim Grubbe, "min naduge herre konigh Cristierns cappellan". Dokumentet bär på flera sätt vittnesbörd om att Ingemund nu är en betydelsefull man. Bakgrunden är att jakt på rådjur och annat högvilt enligt en gammal bestämmelse i Östgötalagens byggningsbalk var reserverad för hovet, men att besuttna stormän kunnat få privilegier på det sätt Ingemund här får.

1466 29/1 1 uppträder Ingemund bland "flere dandemän", bl.a. den i tidigare sammanhang kände Haquon Jönsson (sparre) i Värna som vittne i en häradsdom. 1470 18/2 möter han återigen, denna gång som sigillvittne i ett testamente med Linköpings kloster som förmånstagare. Detta är enda gången Ingemund sigillerar, men tyvärr är sigillet borta, endast remsan återstår. Under alla förhållanden får vi här kännedom om att Ingemund har haft ett eget sigill och därmed kanske räknats till lågadeln. Han bär emellertid ingenstans några titlar, "välboren", "aff wapn" el. dyl., som skulle kunna bekräfta detta.

De tre sista kända dokumenten, som rör Ingemund Puke, nu rimligen en åldrad man, ger mera personliga vittnesbörd.

1482 31/10 kungör underhäradshövdingen i Bankekindes härad att Ingemund uppträtt på tinget för att bemyndiga en Karl Nilsson i Rösten att kräva in alla hans skulder, varhelst denne kan, och behålla de medel han får in för att han bättre skall vara rustad att svara för hans, Ingemunds, föda och uppehälle. Utöver detta tillägger häradshövdingen, att han besökt Ingemund i Rödsten i detta ärende. Vid detta tillfälle meddelar Ingemund att han givit samme Karl en liten sked, en järnstång, en liten tälgyxa och hans hustru Ramborg Karlsdotter en sked, ett handfat och en mullög, som Karl hade löst ut från Ragvald Grytagjutare i Söderköping. Vi står här uppenbarligen inför en äldre man utan närmare anhöriga, en man som är i färd med att sörja för sin ålderdom. Det sägs inget närmare om relationen till Karl och Ramborg, men uppenbarligen är de bosatta i Rösten.

Några år senare, 1486 18/5, figurerar Karl som brevvisare i ett intyg, daterat Grebo och utfärdat av lagmannen Pedher Ælson. Intyget fastslår att Ingemund Puke i Rösten med sin hustru Cristin fick godset Hyllela (i Ukna socken, Småland), något som redan framgått av arvsbrevet från 1458. Sedan Cristin dött, sägs det, ärvdes det av två av deras barn. Sedan dog barnen, både "pika och pilter", och Ingemund ärvde sina barn. Nu "sägs detta gods till" brevvisaren Karl, vilket förmodligen innebär, att han anförtros förvaltningen av godset Hyllela. Det är oklart om Ingemund är i livet vid detta tillfälle, ingen passus om "Gud hans själ have" el. dyl. finns dock med.

Intrycket av att Ingemund nått slutet av sitt liv är starkt. Det framgår inte av detta sista daterade brev när hans två barn dött och frågan är nu, när sonen Eriks odaterade brev från Strängnäs kommer in i bilden. Denne vet i skrivande stund att både hans mor och syskon är döda och därför måste hans brev under alla förhållanden vara avsänt före den 15 maj 1486.

⁴ Om Æringisl Nilsson, se Hans Gillingstam i Svenskt biografiskt lexikon 18. s. 226 f.

Vi vet inte om sonens ömsinta brev nådde fadern, medan han ännu var i livet och vi vet heller inte mera om Ingemund Puke än det vi har kunnat avvinna de spridda dokument, som av en tillfällighet har kommit att bevaras åt eftervärlden och som här kortfattat presenterats.⁵ För att vara en bonde på det vanligen mycket anonyma 1400-talet, vet vi dock ovanligt mycket om honom. Mycket vore också att orda om den gård Rösten, som en gång ägdes av Ingemund med binamnet Puke, men detta är en annan historia.

Artikeln är hämtad ur: *Language – the Time Machine. Papers in Honour of Bengt Odenstedt on the Occasion of his Sixtieth Birthday. July 21, 1992*. I: ACTA UNIVERSITATIS UMENSIS Umeå studies in the Humanities 107.

⁵ Följande brev kan sättas i samband med Ingemund Puke: 1430 10/2 Örsäter RAppr I, 1430 3/5 Ryzlo VLA, Svinstad, 1430 30/9 Almingstorp RAp, 1434 20/12 u.o. RAp (SMR nr 166), 1436 13/6 Rislå RAp (SMR nr 419), 1436 12/7 Björserum RAp (SMR nr 433), 1448 9/6 Linköping RAppr I, 1448 24/7 Rödslå RAp, 1448 20/ 11 Ryzlo RAp, 1451 3/5 Söderköping RAppr I, 1452 18/4 Söderköping RAppr I, 1456 24/11 el. 1/12 Ryzlum RAp, 1457 4/5 Ryzla RAppr II, 1458 16/ 1? Västerviks tg RAppr I. 1458 26/7 Odensvi RAppr I, 1458 26/7 Odensvi RAppr II, 1459 u.d. u.o. RAp, 1460 25/1 Rödesten RAppr I, 1462 30/11 Rysla RAp, [1466] 29/11 Ryzlo B 15 r. 144v, 1470 18/2 Linköping RAp, 1482 31/10 Rödesten RAppr I, 1486 18/5 Grebo RAppr I, odat. Lyndby Rappr odat. nr 62, odat. Strängnäs RAppr odat. nr 63.